

В. А. Міхедзька

г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны

**«...БЛЕДНОЕ, ЗАМУЧЕННОЕ ПЛЕМЯ...»:
БЕЛАРУСЫ ВА ЎСВЕДАМЛЕННІ РАСІЙСКАГА
ГРАМАДСТВА Ў XIX – ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ**

У XIX ст. расійская грамадска-палітычная думка сфармавала ідэалагему складзенага трох «рускіх плямёнаў» – «великорусского», «малорусского» і «белорусского» – трыадзінага рускага народу. Адпаведна, беларусы і ўкраінцы не вызнаваліся асобнымі народамі. І хаця за вялікарусамі, дзеля таго, што яны стварылі самастойную рускую дзяржаву, прызнавалася роля «ствала» ў «рускім народным дрэве», а «малоруссам і «белоруссам» адводзілася роля «адгалінаванняў», фармальна логіка сцвярджала еднасць і роўнасць усіх трох «плямёнаў».

Гістарычная канкрэтыка выяўляе іншую карціну якасна-каштоўнаснай характарыстыкі беларусаў, якая існавала ў расійскім грамадстве. Т. Уікс, разглядаючы стаўленне расійскай бюракратыі да беларускага насельніцтва на працягу XIX – пачатку XX ст., трапна сфармуляваў прынцыповае пытанне, якое адлюстроўвала і вызначала супярэчлівасць расійскай палітыкі ў дачыненні да беларусаў, – беларусы для рускага грамадства гэта – «мы», ці – «яны» [1]?

Адказ на гэтае пытанне магчыма адшукаць у характарыстыках беларускага насельніцтва, перад усім – сялянства, якія паходзілі з асяроддзя рускіх чыноўнікаў, літаратурна-мастацкай інтэлігенцыі.

Адно з першых адлюстраванняў такога погляду сустракаем у Г. Р. Дзяржавіна, які наведваў Беларусь на самым пачатку XIX ст. Беларускае сялянства ён назвае «палякамі». Дзяржавін заўважаў «...поселяне в Белоруссии хотя единоплеменны Русскому народу, но примечается в них удивительная разность и в нравах и в образе жизни. Русские крестьяне, не только в смежных провинциях, но издавна в сей край зашедшие, трудолюбивы и прилежны к земледелию... Напротив того поляки ленивы в работах, непрворны, чужды от всех промыслов и нерадетельные в земледелии; не заботятся о будущем... Таковой польских крестьян образ жизни произошел, кажется, от древней их свободы; что вольно было переходить от помещика к помещику, что платили тогда весьма легкие подати...» [2, с. 408, 409].

У другой палове 40-х – пачатку 50-х гг. XIX ст. тамы «Ваенно-статистического обозрения» беларускіх губерняў заўважаюць беларусаў пакуль толькі на ўсходзе краю, на Віцебшчыне і Магілёўшчыне. Этнічная прыналежнасць сялян у аглядзе Віленскай губерні яе укладальнікам не вызначана. «Простой народ, к которому принадлежит и мелкая шдыхта, вообще беден, ленив, неопрятен, предан пьянству и необразован до невероятия...» [3, с. 23].

У аглядзе Гродзенскай губерні (1849 г.) укладальнік падпалкоўнік Калмберг дае вельмі караченькае апісанне беларускіх сялян, зноў без пазначэння іх беларускасці: «Сохранины грубыя нравы, они склонны к веселостям, разврату и пьянству; также довольно расположены к злости. Веселости их нередко кончаются драками, но послушны и отчасти трудолюбивы. Песни их обыкновенно унылы и в тонах однообразны. Казенные крестьяне, не испытывавшие рабство в такой силе как помещичьи, оказывают менее робости, чем последние» [4, с. 63].

Вельмі кароткая характарыстыка беларускім сялянам дадзена і у аглядзе Мінскай губерні. Укладальнік агляду падзяліў ўсё насельніцтва губерні на дзве этнічныя групы – «славянскую» і «яўрэйскую»: «Славянское племя составляют русские и поляки, к ним принадлежат: крестьяне, помещики, дворяне, однодворцы, мещане и граждане (христиане), и составляют главное население губернии. Крестьяне..., живут бедно, что происходит от свойственной крестьянам западных губерний ленности и склонности к пьянству. Эта черта характера может быть применена также к однодворцам и мещанам» [5, с. 33].

Укладальнік «Ваенна-статыстычнага агляду» Віцебскай губерні генерал М. В. Безкарніловіч стварыў падрабязнае апісанне гаспадарчых асаблівасцей і побыту беларускага сялянства. Ён заўважаў: «Белорусс принимается за работу с какою-то особенною вялостью и непременно требует за собою надзора, без чего работа у него не пойдет как

должно. ... Белоруссы боязливы, откровенны и весьма легковёрны. ... все страстно любят водку; ... белорусский крестьянин с малолетства привычен к самой простой и грубой пище, легко переносит жар, холод и непогоду...» Падставай нястачы беларускіх сялян і іх «абьякавасці» да гаспадаркі Без-Карніловіч бачыў не ў кліматычных умовах, або прыгонніцкай сістэме, а перад усім у «яўрэйскім ашуканстве» [6, с. 151–152]. Значна карацейшая і паказальная ягоная характарыстыка мясцовага рускага насельніцтва: «русские трезвы, трудолюбивы, расторопны, заботливы и деятельны. По городам, они занимаются торговлею, извозами, промыслами и оборотами; ... любят жить в довольстве, соблюдают чистоту в одежде и избах; в торговле аккуратны» [6, с. 149].

Капітан Чарніцкі, укладальнік агляду Магілёўскай губерні, у сваю чаргу, дадаваў сваё бачанне беларускіх сялян: «...Общий дух белорусских простолюдинов заслуживает сожаления. Склонность к пьянству, праздности, и недостаточно развитые понятия о собственности, делают их ленивыми, наклонными к воровству, хитрыми, лицемерными, трусливыми...» Карані гаротнага становішча ўкладальнік вызначыў наступным чынам: «Первоначальные причины упадка нравственных сил в низшем классе народонаселения этой страны и вредного направления понятий народа должно искать в частых и беспрестанных политических переворотах, которым подвергся край в течение нескольких столетий» [7, с. 58, 59].

Звесткі «Ваенна-статыстычных аглядаў» былі даступныя толькі для ваеннага планавання. Гэта, здаецца, мусіла абмежаваць іх уплыў на расійскую свядомасць. Але трэба мець на ўвазе тое значнае месца, што займала у XIX ст. вайсковае асяроддзе ў грамадскім жыцці Расіі. Шырокае распаўсюджванне такіх публікацый, якія у сваіх ацэнках беларусаў абаяліся на сумную рэчаіснасць беларускай прыгоннай вёскі, садзейнічалі замацаванню ў расійскай грамадскай свядомасці пагардлівага стаўлення да беларусаў як да «зламаннага», «знявечанага» народу.

Паўстанне 1863–1864 г. абумовіла ўздым цікавасці рускага грамадства да беларускай праблематыкі. Ідэалагічным падмацаваннем расійскіх мерапрыемстваў па русіфікацыі края ў час і пасля паўстання 1863–1864 гг. сталася тэза аб абароне мясцовага «рускага» насельніцтва, перад усім сялянства, ад польскага ўціску. Нягледзячы на свядомае ігнараванне М. Мураўёвым самой назвы «беларусы», у расійскім грамадстве яна актыўна выкарыстоўвалася. Актуалізавалася і адностраванне беларусаў не толькі як ахвяраў, пакінутых на волю лёсу, але як пасіўных і псіхалагічна «знявечаных» людзей. Падобнае бачанне дэманструе Ф. Цютчаў у панегірычным ухваленні М. Мураўёва, які «... всю ответственность, весь труд и бремя / Взял на себя в отчаянной борьбе – / И бледное, замученное племя, / Воздвигнув к жизни, вынес на себе...» [8]

Надзвычай характэрнае апісанне беларускага насельніцтва пададзена у аповесцях для дзяцей вядомага педагога і папулярнага пісьменніка М. Б. Чысцякова, якія да 1880 г. тройчы перавыдаваліся: «Белорусских крестьян можно узнать с первого взгляда: они небольшого роста, редко бывают выше средняго; члены у них худые, слабые, грудь впалая, силы мало, они непрворны, ленивы и неповоротливы; последние недостатки скорее зависят от непрерывной нужды, ...но недостаток скота, невежество и постоянная унылость не позволяют им обрабатывать поля, как следует, /.../ в них постоянно выражение тупости, печали и боязни» [9, с. 340, 391]. Аўтар неаднойчы вяртаў чытача да гэтых апісанняў: «Белорусские крестьяне от постоянной бедности и от угнетения сделались тупомысли...» [9, с. 353]. Аўтара раздражняла мова беларусаў: «Язык белорусский есть смесь испорченного русского с литовским; он очень неприятен для слуха...» [9, с. 337]. Прыведзеныя М. Чысцяковым звесткі відавочна пазіцыянавалі беларусаў на ўзровень ніжэй за «великороссов», падкрэслівалі не сувязь, але дыстанцыю паміж гэтымі народамі.

Агульнае негатыўнае бачанне беларускага насельніцтва захавалася і ў выданні «Народы России. Живописный альбом». Публікацыя адпачатку была разлічана на шырокую расійскую аудыторыю і была двойчы перавыдадзена – у 1877 і 1880 гг. У выданні зноў былі падкрэслены агульная нягласць, хваравітасць беларусаў, што кантраставала з абліччам іншых «русскіх плямёнаў»: «... почти невозможно встретить ту осанистость, русскую крепость и красоту, про которую говорят: «кровь с молоком» и которую вовсе

не редкость встретить среди населения великороссийских губерний, или ту, как бы железную, крепость, которая отличает сухого и смуглого малоросса ... сильно распространенная в Белоруссии и неведомая в Великой и Малой Руси болезнь – колтун ... настоящий бич белоруссов, истощающий их телесные и умственные силы: от этой болезни белоруссы хилеют из поколения в поколение» [10, с. 46]. Адзначыўшы адрозненне ад велікарусаў, ў нарысе канстатавалася прычына гэтага непадабенства «...сломили его лихие невзгоды – панская неволя, да еврейская корысть» [10, с. 48]. Гэтыя нягоды драматычна паўплывалі на беларуса: «Они испортили его нрав, забили, принизили его», зрабілі яго «лукавым, двоедушным», пазбаўленым годнасці і гонару: «Раболепство же его и унижение пред всеми, кто выше его, под час преступают всякую меру» [10, с. 51].

У 90-х гг. XIX ст. вядомы журналіст і этнограф ліберальнага кірунку А. Пышын зрабіў досыць характэрнае назіранне аб поглядах рускага грамадства на беларусаў і ўкраінцаў: «многим у нас как будто кажется, ...что белорусы (как и малороссы) составляют просто отрасль вполне сформированного уже в древности, цельного русского народа, отрасль впоследствии более или менее попорченную, тогда как главный русский народ, создавший единое русское государство, остался «чистым», подлинным, неиспорченным русским народом» [11, с. 10].

Прыклады такога стаўлення бачны і ў пачатку XX ст. у справах вiленскага губернатара К. Палена: «И ныне белорусы сохраняют тип племени послушного, легко поддающегося постороннему влиянию, со своими особенностями и недостатками народа долго угнетенного, т. е., податливостью, преклонением перед силою, а также хитростью и мстительностью» [12, арк. 2 адв.]. Сам Мікалай II, як засведчыў у дзённіках запісах генерал А. Курапаткін, «несколько брезгливо относится к белоруссам...» [13, с. 73] Як бачна, імператар у асяроддзі сваех набліжаных быў далёкі ад таго, каб лічыць беларусаў «таксама рускімі».

Дзе палягалі прычыны збольшага грэблівага, часам спачувальнага, але амаль ніколі не роўнага стаўлення да «беларускага племені»? Магчыма, яны сягалі ў эпоху супрацьстаяння Расійскай дзяржавы і Рэчы Паспалітай у XVI–XVIII ст. Стаўшыся элементам расійскай прапаганды, яны фарміравалі і грамадскія уяўленні, што да часу існавалі ў латэнтнай форме. Скрозь усё XIX ст. заўважны ўстойлівы негатывізм успрыняцця беларусаў, якое захавалася і ў пачатку XX ст. Прапагандысцкае «далучэнне» беларусаў да «адзінага рускага народу» лагічна выклікала не толькі папрок «адзінакроўным братам», якія пакінулі беларусаў на «сваволью палякаў і яўрэяў». Падобна таму, як пэўныя нацыянальныя асаблівасці ўкраінцаў спараджалі станоўчую рэакцыю і ўспрымаліся як каларытныя, вартыя захаплення праявы «рускасці», у кантэксце велікадзяржаўнай свядомасці «знявечаныя» і «зламаныя» беларусы ператвараліся ў крыніцу фрустрацыі.

Такім чынам, афіцыйнае меркаванне аб беларусах як частцы адзінага рускага народа не супадала з наяўнымі уяўленнямі аб іх. Беларусы ў гэтых уяўленнях былі пазбаўлены станоўчых якасцяў, наяўных у велікарусаў і маларусаў. Патрэба лічыць беларусаў «сваімі» была толькі прапагандысцкім абставінам, але не ўнутраным перакананнем.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Виск, Т. Р. "Мы" или "они"? Белорусы и официальная Россия, 1863–1914 / Т. Р. Виск // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: Антология. – Москва, 2005. – С. 589–609.

2 Державин, Г. Р. Мнение об отвращении в Белоруссии голода и устройстве быта евреев / Г. Р. Державин // Сочинения. – Санкт-Петербург : Издание императорской Академии наук, 1872. – Т. 7. – 759 с.

3 Военно-статистическое обозрение Российской империи., издаваемое по высочайшему повелению при I департаменте Генерального штаба. – Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1848. – Т. 9. – Ч. 2 : Виленская губерния. – 56 с.

4 Военно-статистическое обозрение Российской империи., издаваемое по высочайшему повелению при I департаменте Генерального штаба. – Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1848. – Т. 9. – Ч. 2 : Виленская губерния. – 56 с.

5 Военно-статистическое обозрение Российской империи., издаваемое по высочайшему повелению при I департаменте Генерального штаба. – Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – Т. 9. – Ч. 3 : Гродненская губерния. – 142 с.

6 Военно-статистическое обозрение Российской империи., издаваемое по высочайшему повелению при I департаменте Генерального штаба. – Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1848. – Т. 9. – Ч. 4 : Минская губерния. – 60 с.

7 Военно-статистическое обозрение Российской империи., издаваемое по высочайшему повелению при I департаменте Генерального штаба / сост М. О. Без-Корнилович. – Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1852. – Т. 8. – Ч. 1 : Витебская губерния. – 267 с.

8 Военно-статистическое обозрение Российской империи., издаваемое по высочайшему повелению при I департаменте Генерального штаба. – Санкт-Петербург : Типография Департамента Генерального Штаба, 1848. – Т. 8. – Ч. 3. – 61 с.

9 Чистяков, М. Б. Белорусские крестьяне / М. Б. Чистяков // Из русского быта. – Санкт-Петербург : Издание Я. А. Исакова, 1868. – С. 337–397.

10 Народы России. Живописный альбом. Выпуск I. – Санкт-Петербург : Типография товарищества “Общественная польза”, 1878. – 89 с.

11 Пыпин, А. Н. История русской этнографии. / А. Н. Пыпин. – Минск : БелЭн, 2005. – Т. 4 : Белоруссия и Сибирь – 256 с.

12 Российский государственный исторический архив. Фонд 1284. – Оп. 194. – Д. 52. Отчет Виленского губернатора за 1903 г.

13 Куропаткин, А. Н. Дневник А. Н. Куропаткина. Предисл. М. Н. Покровского / Куропаткин А. Н. // Красный архив: исторический журнал. – 1922. – Т. 2. – Москва : Государственное издательство. – С. 4–117.

В. А. Одиноченко

г. Гомель, ГТУ имени Ф. Скорины

ПАРАМЕТРЫ СОВРЕМЕННОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ СИТУАЦИИ В БЕЛАРУСИ

Использование параметров имеет инструментальный характер. С их помощью мы стремимся, во-первых, обозначить внешние границы современной религиозной ситуации в Беларуси и, во-вторых, выявить ее внутренние характеристики. Отметим, что любая схема является упрощением многообразной действительности, но в тоже время дает понимание ее основных структурных связей и тем самым намечает пути взаимодействия с ней и ее преобразования. Поэтому стремление выявить параметры реальности является одной из первых установок, вырабатываемых человеком в ситуации наличия проблемы. Важно, чтобы схема не только упрощала реальность, но и выявляла ее существенные характеристики в свете перспектив дальнейшей преобразовательной деятельности.

Выделяя параметры современной религиозной ситуации в Беларуси, мы стремились обозначить не только наличную ситуацию, но и направления ее изменения. Процессы, которые в настоящее время происходят в нашей стране, имеют неоднозначный характер. Но альтернативность развития современной религиозной сферы имеет определенные границы. Например, крайне маловероятными со стороны государства являются как попытки клерикализации общества, так и возврата к прежней атеистической политике.

Рассмотрение параметров современной религиозной ситуации в Беларуси имеет не только гносеологическое, но и аксиологическое значение. Мы определяем те нормы и